

ŁUKASZ BYRSKI

ŚMIERĆ CZY PRZEJŚCIE? – KONCEPCJA KOŃCA EPOKI W WIERZENIACH STAROŻYTNYCH MAJÓW.

Tematyka tzw. „proroctwa (lub przepowiedni) Majów” wzbudza ostatnio coraz większe zainteresowanie społeczne. Z pewnością nie bez znaczenia jest tu fakt, że koniec obecnego cyklu w „Długiej Rachubie”- odpowiadającej w terminologii zachodniej mniej lub bardziej pojęciu epoki¹ – przypada na rok 2012 według kalendarza gregoriańskiego.

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie motywów kosmogonicznych, stanowiących punkt odniesienia dla wszystkich teorii o końcu świata oraz pokazanie możliwego toku zdarzeń z punktu widzenia starożytnych Majów, z wykorzystaniem danych epigraficznych, jakie dotychczas uzyskano. Tytuł pracy nawiązuje do dwóch różnych poglądów na ten temat - z jednej strony z okolic *New Age*, z drugiej bardziej naukowych, które zostaną skonfrontowane.

Kalendarz

Majowie byli baczniymi obserwatorami nieba i wydarzeń kosmicznych. Obserwacje, które poczynili, pozwoliły im stworzyć bardzo dokładny kalendarz, dokładniejszy od będącego obecnie w powszechnym użytku. Czas według Majów był powiązany z ruchami ciał niebieskich. Możliwe, że w tym wypadku mamy do czynienia z tzw. „lunarną” genezą czasu cyklicznego, sformułowaną przez Mircea

¹ Przez epokę rozumiem tutaj: „moment stanowiący punkt odniesienia w rachubie czasu lub przy opisie liczbowym zjawiska astronomicznego”; za: *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1978.

Eliadego, chociaż również koncepcja „agrarna” doskonale się tu wpisuje². W rzeczywistości był to nie jeden, a trzy kalendarze.

Pierwszy z nich - *Tzolk'in* (od *tzol* – liczy i *k'in* - dzień³) miał 20 nazwanych dni, do których przypisywano liczby od 1 do 13, co razem daje 260 dni ($20 \times 13 = 260$), czyli cykl księżycowy. Kolejnym był *Haab'* (rok), który składa się z osiemnastu dwudziestodniowych miesięcy z dodatkowym miesiącem pięciodniowym, uważanym za nieszczęśliwy ($[18 \times 20] + 5$ razem 365 dni, czyli rok słoneczny). Wprowadzenie kalendarza słonecznego było koniecznością z powodu potrzeby przewidywania cyklu wegetacji roślin uprawnych i odpowiedniego wyznaczania terminu polowań na różne gatunki zwierzyny. Aby uzyskać większy cykl, należało połączyć te 2 kalendarze w tzw. *Calendar Round* (Kalendarzowy Cykl/Koło)⁴, jak jest on określany przez majanistów. Łącznie dawało to okres ok. 52 lat (a konkretnie 18980 dni), co było ekwiwalentem naszego stulecia. 52 lata są bardziej naturalnym markerem upływającego czasu niż nasz wiek, jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, że przeciętny człowiek żył krócej niż obecnie, choć niektórzy Majowie niewątpliwie dożywali nawet osiemdziesięciu kilku lat⁵. Najbardziej interesującą mnie kwestią będzie jednak tzw. „Długa Rachuba” (z ang. *Long Count*), czyli sposób obliczania znacznie większych odległości czasowych.

W cyklicznej koncepcji czasu „teraźniejszość może być ujmowana jako fragment wieczności”⁶. W związku z tym, wraz z coraz większą złożonością społeczną i potrzebą złagodzenia lęku egzystencjalnego, rodzi się przymus

2 Więcej na ten temat: Flis A., Kaprański S., *Czas społeczny: Między zmianą a nieśmiertelnością*, „Studia Socjologiczne”, 1988, nr 2 (109).

3 Notatki z wykładów: Sven Gronemeyer, Elisabeth Wagner, *Introduction to Maya Hieroglyphic Writing*, Ośrodek Badań Prekolumbijskich, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet w Bonn 2007/2008.

4 Niektórych terminów nie sposób przełożyć, ponieważ nieliczne grono osób, zajmujących się epigrafiką Majów w Polsce, posługuje się terminologią angielską. Większość terminów kalendarzowych została przeze mnie przetłumaczona na potrzeby tego artykułu, aby jego treść była bardziej czytelna.

5 Władca królestwa Yaxchilan – Ixamnaaj B'alam II zmarł między 95 a 99 rokiem życia (panował prawie 62 lata: 681-742).

6 Flis A., Kaprański S., *op.cit.*, s. 70.

dogłębszej obserwacji otoczenia i połączenia jej z mityczną przeszłością, umiejscawiając czasy obecne w odniesieniu do niej. Tak też uczynili Majowie, choć nie wiadomo do końca czy to oni byli twórcami kalendarza w „Długiej Rachubie”. Uczeń za wynalazców uważają Olmeków, ale jest to teza niepotwierdzona. Rzeczywiście najstarsze artefakty archeologiczne z „Długą Rachubą” pokryte są inskrypcjami w piśmie epi-olmeckim (np. *La Mojarra Stela 1*, *Tres Zapotes Stela C*), ale już sam przedrostek w nazwie wiele mówi (*epi* z gr. - po). Nazwa ta została nadana inskrypcjom, które pojawiły się już po upadku cywilizacji olmeckiej, a o piśmie samych Olmeków wiadomo niewiele. Dotychczas zostały odkryte jedynie 3 zabytki z przykładami pisma, które można by nazwać olmeckim i nie jest to do końca ten sam typ zapisu⁷.

W podstawowej konfiguracji „Długiej Rachuby” używano pięciu jednostek, będących wielokrotnościami 20 (oprócz pierwszej). Wynika to z dwudziestkowego systemu liczbowego, jaki był powszechnie używany w Ameryce prekolumbijskiej. Istnieje hipoteza, że systemy dwudziestkowe powstały w społecznościach nie używających obuwia, gdyż na początku pomagano sobie w rachunkach licząc na palcach⁸. Na pierwszy rzut oka może się wydawać, że jest to sformułowanie zabarwione nieco eurocentrycznym światopoglądem, ale po dokładniejszemu przyjrzeniu się problemowi staje się jasne, że czynnikiem powodującym taki stan rzeczy są warunki klimatyczne panujące na obszarze Mezoameryki.

Najmniejszą jednostką w „Długiej Rachubie” jest *K'in*, co znaczy po majańsku dzień. 20 *K'inów* to *Winal*⁹ (w klasycznym majańskim *Winik*). Słowo to oznacza zarówno liczbę 20 jak i człowieka. Wynika to ze wspomnianego już systemu liczbowego, jakiego używali Majowie, nawiązującego do ilości palców u ludzi. Liczba ta kojarzona jest z człowiekiem i uważana za pełną, bardziej

7 Za: psobista rozmowa z prof. Nikolai'em Grube; napisy na bloku z Cascajal są jedynym przykładem najstarszego typu pisma w Ameryce, pozostałe to pojedyncze glyfy innego zapisu

8 Cohen M., *Pismo - zarys dziejów*, Warszawa 1956, s. 10.

9 Nazwy miesięcy i cykli kalendarzowych używane przez majanistów są współczesne. Tam gdzie czytanie w języku klasycznym jest znane i odbiega od współczesnego wstawiłem je w nawias dla lepszego zrozumienia etymologii terminów.

doskonałą niż wszystkie mniejsze od niej. Kolejną jednostką jest *Tun* (w klas. majańskim *Haab* - rok), odpowiada on mniej więcej rokowi słonecznemu, dlatego nie mógł być kolejną potęgą 20, jest jednak jej wielokrotnością ($18 \times 20 = 360$). Nazwa czwartej jednostki – *K'atun* utworzona została ze zbitki dwóch słów: *k'al* – 20 i *Tun*, czyli 20 *Tunów* (klas. termin *Winikhaab* miał zbliżone znaczenie: *winik* – 20 i *haab* - rok). Termin *B'ak'tun* został z kolei utworzony z *b'ak'* – 400 i również *Tun* (oryginalne czytanie brzmiało: *pi* albo *pih* – wiązka lub też *pik* - 8000, to pierwsze związane było z majańską koncepcją wiązki czasu). Wszystkie nazwy okresów są majańskie, w epi-olmeckich kalendarzach istniał tylko zapis liczbowy bez nazw. Datę podawano zawsze od największej jednostki do najmniejszej, a kiedy zaznaczano bieg czasu, jaki upłynął pomiędzy wydarzeniami, zapis wyglądał dokładnie odwrotnie. Do „Długiej Rachuby” powrócę jeszcze w dalszej części artykułu.

Kosmogonia

Istnieją dwa pełne pisane źródła wiedzy o mitologii Majów. Są to eposy z okresu kolonialnego: *Popol Vuh* (*Księga Rady*) i *Chilam B'alam*¹⁰. Badania epigraficzne i ikonograficzne wykazały, że znaczna część wierzeń nie uległa daleko idącym przemianom od czasów klasycznych. Można więc uzupełniać dane w oparciu o te dwie księgi.

Księga *Popol Vuh* pozbawiona jest teogonii, nie ma tu opisu powstania bóstw, są one odwieczne i tworzą świat przez nominalizację – okrzyk: „Ziemia!”. Następnie, po uformowaniu powierzchni ziemi, bogowie przystępują do stwarzania zwierząt, które w ich zamierzeniu powinny oddawać im cześć. Wkrótce okazuje się jednak, że zwierzęta nie są w stanie artykułować słów i tym samym oddawać czci swoim stwórcom przez wypowiedzanie ich imion. Zwierzętom dostaje się więc podrzędna

10 *Chilam* to wśród Majów Yucatec określenie kapłana związanego z wyrocznią.

rola. Antropogonia w tym tekście jest rozbudowana i podzielona na kilka etapów. Od początku, od samego zamiaru stworzenia świata towarzyszy bogom myśl o stworzeniu ludzi, którzy oddawaliby im cześć. Pierwszym etapem jest stworzenie zwierząt, następnymi – kolejne próby kreacji istoty ludzkiej. Jako materiał początkowo stwórcy obrali glinę i muł, ale człowiek ulepiony z tego materiału – choć pierwotnie mówił, ale bez sensu – rozsypywał się i rozpuszczał w wodzie. Pozwolili więc mu rozpaść się. Następnie zwrócili się do *Xpiyacoca* i *Xmucane*, którzy potrafili wróżyć z ziaren kukurydzy i nasion drzewa koralowego. Postanowiono zgodnie z wróżbą ponowić próbę, tym razem obierając za materiał drewno. Udało się stworzyć trwałe istoty, które rozmnażały się i były pierwszymi ludźmi. Początkowo mówili, jednak ciała ich były nieporadne, zdeformowane, chodzili tylko bez celu i nie pamiętali, kto obdarzył ich życiem. Rozgniewali się bogowie i zesłali potop na „drewniane kukły”, a zwierzęta i przedmioty codziennego użytku rozszarpały i rozdeptały ich ciała. Na pamiątkę niektóre z nich przetrwały pod postacią małp¹¹. Zasmuceni po niepowodzeniach bogowie znaleźli w końcu odpowiedni surowiec do stworzenia istoty myślącej. Okazała się nim być biała kukurydza, dla wydobywania której ze środka góry bóg *Chaak* cisnął piorunem, w wyniku czego niektóre ziarna zostały osmalone lub przypalone¹². Raphael Girard uważa fragment opowieści traktujący o upadku istot drewnianych za symboliczny moment przejścia ludzi z koczowniczego trybu życia do bardziej skomplikowanych struktur społecznych¹³.

Dalej w tekście poruszone są m.in. wątki związane z herosami kulturowymi, a także motyw powtarzającej się kreacji i destrukcji poprzez potop. Potomkowie klasycznych Majów z Jukatanu wierzyli, że przed powstaniem naszego świata istniały trzy poprzednie, z których każdy zakończył się potopem.

11 Ciekawy jest fakt zaobserwowania przez Majów podobieństwa pomiędzy małpami i ludźmi. Małpa jest tutaj niedokończonym człowiekiem, który zatracił umiejętność wypowiedzi słownej.

12 Tak powstały odmiany kukurydzy: żółta, czerwona i czarna. Interesującą mogłaby się wydawać paralela odmian kukurydzy i ras ludzkich.

13 R. Girard, *Loc Chortis ante el Probleme Maya. Historia de las Culturas indigenas de America, desde su origin hasta hoy*, Meksyk 1949.

Pierwszy świat zamieszkiwały karły *saiyam uinicoob*¹⁴, które stworzyły miasta znajdujące się dzisiaj w ruinie. Drugi świat był zasiedlony przez istoty zwane *dzoloob*'. Obecny – piąty świat - zamieszkanym jest przez mieszaninę wszystkich stworzonych dotychczas istot¹⁵. W księdze *Chilam B'alam* również jest opisany koniec świata, z którego można wywnioskować, że jego przyczyną była erupcja wulkanu i potop, spowodowany przez fale wywołane drganiem ziemi.

W wierzeniach Majów pierwszą istotą, która wyłoniła się z praoceanu był kajman, symbolizujący powierzchnię ziemi. Chropowata skóra kajmana z wyrostkami kojarzyła się mieszkańcom Mezoameryki z ukształtowaniem terenu. Tę cechę anatomiczną dzielił z wielką *ceiba*¹⁶, czyli Drzewem Świata, która była symbolem *axis mundi*. Dlatego też kajman bywa utożsamiany w ikonografii majańskiej z Drzewem Świata, którego konary stanowiły 13 poziomów nieba, korzenie 9 poziomów świata podziemnego – *Xibalbá* (Miejsca Trwogi), a pień przechodził przez świat ziemski. O „kosmicznym kajmanie” wspomina się w *Chilam B'alam* pod nazwą *Itzam Cab' Ain* (Itzam ziemski kajman). Innym modelem kosmologicznym był krąg 13 *K'atunów* umieszczony na skorupie żółwia. Figurkę z tym przedstawieniem znaleziono w Mayapan, która według Karla A. Taube symbolizuje kolisty model świata¹⁷.

Kosmiczny Kajman wiąże się również z mitem, zgodnie z którym dziewięciu władców świata podziemnego – *B'olon ti' K'uh* – wyniosło na ziemię nowonarodzonego *Itzam Cab' Ain*, w wyniku czego nastąpił kataklizm zakończony potopem. Jednakże kajman chciał zniszczyć całkowicie świat, więc władcy podziemi odcięli jego głowę, a z jego ciała uformowali nizinę *Petén*. Zabicie (dekapitacja) kajmana ustanawia nowy porządek kosmiczny i powoduje

14 Albo *p'uuso'ob*'; za: Garcia E. V., *The Maya Flood Myth and the Decapitation of the Cosmic Caiman*, "The PARI Journal", 2006, nr 7 (1): s. 1-10.

15 Tuszyńska, B., *Mitologia Majów*, Warszawa 2007, s. 26.

16 *Ceiba* to drzewo dzikiej bawełny.

17 Taube K. A., *Itzam Cab Ain: Caimans, Cosmology, and Calendrics in Postclassic Yucatan*, *Research Reports on Ancient Maya Writing*, vol. 26, Washington 1989.

odrodzenie świata po potopie¹⁸.

Poza rok 2012 i poza nieskończoność

Początek epoki majańskiej wyznacza w “Długiej Rachubie” data *13.0.0.0.0 4 Ajaw 8 Kumk'u*, czyli 13 sierpnia 3114 roku p.n.e. Większość inskrypcji, jakie odnaleziono, odwołuje się do niej, jako początku kalendarza, ale nie wszystkie. Istnieją również takie, które odwołują się do mitycznych czasów sprzed tego punktu początkowego. Tekst umieszczony na tzw. Schodach Hieroglificznych 2 w Yaxchilan łączy wydarzenia współczesne osobom odpowiedzialnym za jego stworzenie z bardzo odległymi, umiejscowionymi przed ostatnią ”kreacją świata”. Koniec cyklu przypada na: *13.0.0.0.0 4 Ajaw 3 Uniw (K'ank'in)*, czyli 23 grudnia 2012 roku. Pierwotne czytanie glifu *b'ak'tun* brzmiało, jak już wspomniałem, *pi*, co oznacza wiązkę lub pakunek. Ten sam znak pojawia się również w nazwie 20 dniowego okresu. W tekstach glificznych znajdujemy sformułowanie: „koniec albo domknięcie 13 wiązek”, ale nie jest określone, o jakie wiązki chodzi¹⁹. Zazwyczaj do celów użytkowych stosowano 5 podstawowych jednostek, o których była mowa we wstępie do kalendarza. Istniały jednak jednostki znacznie większe od *B'ak'tuna*, wszystkie kończyły się na numerze 13 w systemie pozycyjnym „Długiej Rachuby”, co można zobaczyć na Steli C z Quirigua i Steli 1 z Coba – gdzie zanotowano aż 20 takich wielkości. Świadomość ich obecności wyrazili również skrybowie króla Pakala z Palenque, którzy zapisali, że w 8 dni po rocznicy objęcia przez niego tronu w osiemdziesiątym cyklu kalendarzowym zakończy się 1 *Piktun*. Tekst ten, który znajduje się w zachodnim panelu Świątyni Inskrypcji, zawiera więcej bardzo odległych czasowo wydarzeń. Jasne jest jednak, że po upływie 13 *B'ak'tuna* wszystkie jednostki się nie zerują. Według Lindy Schele, aby wszystkie

18 Garcia E. V., *op.cit.*, s. 6

19 Schele L. (z poprawkami I. Van Laningham), *Mayan Creation Dates*, dostęp na: <http://www.pauhtun.org/Calendar/creationdate.html>

jednostki się wyzerowały, zajęłoby to 142 nonyliony lat (liczba 142 z 36 zerami)²⁰.

Nazwa	Wartość
K'IN	1 dzień
WINAL (WINIK)	20 dni
TUN (HAAB')	360 dni
K'ATUN (WINIKHAAB')	(20) 7200 dni
B'AK'TUN (PIK)	(202) 144 000 dni
1. PIKTUN	(203) 8000 lat (7,885 lat i 65 dni)
2. KALAB'TUN	(204)
3. K'INCHILTUN	(205)
4. ALAWTUN	(206)
5. ? <nie odczytane>	(207)
6. ? <nie odczytane>	(208)
7. ? <nie odczytane>	(209)
8. ? <nie odczytane>	(2010)
9. ? <nie odczytane>	(2011)
10. ? <nie odczytane>	(2012)
11. ? <nie odczytane>	(2013)
12. ? <nie odczytane>	(2014)
13. ? <nie odczytane>	(2015)
14. ? <nie odczytane>	(2016)
15. ? <nie odczytane>	(2017)
16. ? <nie odczytane>	(2018)
17. ? <nie odczytane>	(2019)

²⁰ *Ibidem*.

18. ? <nie odczytane>	(2020)
19. ? <nie odczytane>	(2021)
20. ? <brak fragmentu>	(2022) ?

Tabela 1: Jednostki „Długiej Rachuby”; na podstawie: Linda Schele, Coba, Stela 1.

Zupełnie inaczej jest z napisem z Tortuguero z tzw. „Monumentu 6”, gdzie upływ 13 *B’ak’tuna* wydaje się być powtórzeniem kosmogonicznych wydarzeń mających miejsce w poprzednim cyklu. Jest to jedyne miejsce, gdzie Majowie sami wyrazili wprost, co nastąpi 23 grudnia 2012 roku. Niestety „Monument 6” znajduje się w kiepskim stanie, podobnie jak większość artefaktów archeologicznych pochodzących z Tortuguero i czasownik w tekście, mówiący o tym, co ma nastąpić, jest całkowicie zatarty. Jednak porównawszy treść z tekstami odwołującymi się do czasów z poprzedniej wiązki 13 *B’ak’tunów*²¹ (Temple XIV i XIX, Palenque) i z tym, wtedy miało miejsce, można zauważyć pewne podobieństwa. Postać głównego protagonisty – *B’olon Yookte’ K’uh* – pojawia się ponownie („zstępuje”). Jest to postać, która pojawia się często przy wydarzeniach związanych z zakończeniem cykli kalendarzowych. J. Eric Thompson przełożył imię tej istoty jako „9 Kroków”, ale M. Eberl i Ch. Prager w badaniach przeprowadzonych w 2003 roku doszli do wniosku, że to imię jest bardzo archaiczne i w okresie klasycznym nikt już nie był w stanie wytłumaczyć jego znaczenia. John Major Jenkins zwrócił uwagę na fakt, że słowa *b’olon* - 9 i *b’alan* - jaguar były używane zamiennie, jako homofony. Imię to można rozłożyć na słowa: *b’olon* (9); -y- (liczba mnoga); -ok- (stopa) i -te (drzewo). Najczęściej tłumaczone jako „Dziewięciostopy Bóg” (M. S. Edmonson) albo „Bóg Dziewięciu Kroków”. J.M. Jenkins proponuje tłumaczenie „Jaguar Stopa/Stopy Drzewa” i wiąże to z przedstawieniami drzewa kosmicznego w obrazach Stworzenia z charakterystyczną łapą jaguara wychodzącą z pnia drzewa kosmicznego (freski

²¹ Tak można określić ten cykl, gdyż badacze nie są zgodni co do wartości 1 *Piktun*=13 *B’ak’tunów*.

w San Bartolo i ceramika), zaznaczając przy tym, że liczba mnoga może odnosić się do „stopy” drzewa i stopy jaguara²².

Transliteracja	Tłumaczenie
<i>uhtiiy waxak Chuwen b'olon(te') Mak</i>	...(dawno temu) to miało miejsce, dnia Ósmego Chuwena, Dziewiątego Maka
<i>hekwaniiy K'anjalnaah</i>	kiedy Odpowiedni-Do-Użytku-Dom został zbudowany(?).
<i>Upib'naah Ahkal K'uk'.</i>	To był 'podziemny dom' (sanktuarium) należące do (boga) Ahkal K'uk'.
<i>Cha' b'olon winikij ux ha'b' waxak winikha'b' (?) ux pik</i>	To było 9 x 20 dni, trzy lata, 8x20 lat i 3 x 400 lat
<i>tzuhtz-(a)j-oom u (w)uxlajuun pik</i>	(zanim) Trzynasty Pik się zakończy
<i>(ta) chan Ajaw ux(te') Uniiw</i>	(w) czwarty Ajaw, trzeci Uniiw,
<i>uhtoom ..?..</i>	wtedy ..?.. stanie się,
<i>ye[h]m B'olon Yookte' ta ..?..</i>	jego zstąpienie B'olon Yookte' na ..?..

Tabela 2: Tortuguero, Monument 6, inskrypcja; na podstawie: David Stuart i Sven Gronemeyer.

Wspomniany wyżej autor jest zwolennikiem teorii, że 2012 rok dla Majów oznaczał odnowienie świata, ponowne stworzenie, jak zresztą można się zasugerować inskrypcją z Tortuguero. Jest on jedną z nielicznych osób, które nie będąc związane z żadnym z ośrodków naukowych, zajmuje się całkiem sensownie badaniami nad cywilizacjami Mezoameryki. Inne niezależne, koncepcje *New Age* obwieszczają rychły koniec świata – apokalipsę, *armageddon* itp. Wyraźnie widać,

22 Jenkins J. M., *Comments on the 2012 text on Tortuguero Monument 6 and Bolon Yokte K'u*, dostęp na: <http://alignment2012.com/bolon-yokte.html>

że te apokaliptyczne teorie nie mają zbyt dużej wartości naukowej, ponieważ Majowie, choć byli owładnięci obsesją mierzenia czasu, nie stanowili samodesktrukcyjnego społeczeństwa spodziewającego się całkowitej zagłady świata w dniu, w którym akurat obliczono, że jeden z cykli dobiega końca. Ja osobiście zgadzam się z Lindą Schele, że dla Majów data, która jest tak kontrowersyjna, była jedynie kolejnym bardzo ważnym końcem okresu, który trzeba świętować, gdyż powtarza się dość rzadko – raz na 5126 lat. Choć pojawiały się zapewne i inne poglądy, tak jak i dzisiaj, ale raczej większość społeczeństwa uważała, że po 2012 roku nastąpi po prostu 2013 rok²³. Jak stwierdza L. Schele – tak samo jak współcześnie po upływie roku milenijnego nikt nie spodziewa(ł) się końca świata²⁴.

Temat ten oczywiście nie został wyczerpany, ale w niniejszym tekście poruszyłem najważniejsze w moim odczuciu kwestie, z których można wyprowadzać kolejne wątki, np. analizując treść przepowiedni na kolejne *K'atuny*, zawartych w księdze *Chilam B'alam* i wnikliwie porównując z całą dostępną wiedzą na temat wierzeń Majów (włącznie z czterema wymienionymi inskrypcjami). Rozwinięciem tematu mogłaby być również socjologiczna interpretacja zachowań związanych z *twentytwelvism'em*²⁵ - ruchem zajmującym się badaniami kalendarza majańskiego i wiarą w to, że koniec świata lub gwałtowna przemiana rzeczywistości nastąpi w grudniu 2012 roku.

Chciałem na koniec podziękować p. Boguchwale Tuszyńskiej za udostępnienie materiałów i wskazówki.

23 Uproszczenie: celowo zapisałem daty w kalendarzu gregoriańskim, aby nie komplikować niepotrzebnie analogii.

24 Schele L., *op.cit.*

25 Pojęcie użyte przez J.M. Jenkinsa, pochodzi od słów angielskich: *twenty* - 20 i *twelve* - 12 czyli angielskiego czytania daty 2012.

BIBLIOGRAFIA:

Flis A., Kaprański S., *Czas społeczny: Między zmianą a nieśmiertelnością*, „Studia Socjologiczne”, 1988, nr 2 (109).

Garcia E. V., *The Maya Flood Myth and the Decapitation of the Cosmic Caiman*, „The PARI Journal”, 2006, nr 7 (1), s. 1-10; dostęp na: www.mesoweb.com/pari/publications/journal/701/Flood_e.pdf

Girard R., *Loc Chortis ante el Problema Maya. Historia de las Culturas indigenas de America, desde su origin hasta hoy*, Meksyk 1949.

Gronemeyer S., *The Maya site of Tortuguero, Tabasco, Mexico: its history and inscriptions*, „Acta Mesoamericana”, 2006, vol. 17.

Jenkins J. M., *Comments on the 2012 text on Tortuguero Monument 6 and Bolon Yokte K'u*, dostęp na: <http://alignment2012.com/bolon-yokte.html>

Popol Vuh Sacred Book of the Quiché Maya People, tłum. i kom. A. J. Christenson, 2007, dostęp na: www.mesoweb.com/publications/Christenson/PopolVuh.pdf

Schele L. (z poprawkami Ivana Van Laningham), *Mayan Creation Dates*, dostęp na: <http://www.pauahtun.org/Calendar/creationdate.html>

Sten M., *Malowane księgi dawnych narodów Meksyku*, Kraków 1980.

Stuart D., *The Inscriptions from Temple XIX at Palenque*, San Francisco 2000.

Stuart D., *Translation of rest of Tortuguero 6?*, dostęp na: <http://www.famsi.org/mailman/htdig/aztlan/2006-August/002533.html>

Taube K. A., *Itzam Cab Ain: Caimans, Cosmology, and Calendrics in Postclassic Yucatan*, [w:] *Research Reports on Ancient Maya Writing*,

Washington 1989, vol. 26.

Tedlock D., *Popol Vuh. Księga Majów o początkach życia oraz chwale bogów i władców*, Gliwice 1996.

The Book of Chilam Balam of Chumayel, oprac. R. L. Roys, Washington 1933, dostęp na: <http://home.planet.nl/~roeli049/chilam.pdf>

The Book of the People: Popol Vuh, tłum. D. Goetz i S. Griswold Morle, Los Angeles 1954, dostęp na: <http://www.freeseasia.net/Editorial/PopolVuh.pdf>

Tuszyńska B., *Mitologia Majów*, Warszawa 2007.

Zender M., Guenter S., *Three Kings of Late Classic Tortuguero*, "PARI Newsletter", 2000, nr 30, s. 6–8, dostęp na: http://www.mesoweb.com/pari/publications/news_archive/31/ThreeKings.html)